

Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Sanayi Politikalarının Yönetim ve İşletme Tarihi Perspektifinden İncelenmesi: Sümerbank Tekstil Fabrikaları Örneği

Mustafa Bayram, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0001-7137-2926

E-Posta: mustafabayram38.tr@gmail.com

Emine Şener, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-8903-1684

E-Posta: esener@ahievran.edu.tr

Öz

Anadolu’da tekstil, tarihi köklere sahip uzun bir geçmişe sahiptir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir ekonomik faaliyet olan dokumacılık, üretim ve ticaretin temel alanlarından biri hâline gelmiş ve ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunmuştur. Ancak, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’daki Sanayi Devrimi ile tekstil üretiminde yaşanan makineleşme süreci geleneksel üretim biçimlerinin rekabet gücünü azaltmış ve Türkiye tekstil üretimi konusunda geride kalmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye, ekonomik kalkınma ve toplumsal modernleşme hedefleri doğrultusunda sanayileşmeye büyük önem vermiştir. Bu süreçte sanayileşme politikaları çerçevesinde tekstil sektörü stratejik bir alan olarak değerlendirilmiş ve Türkiye adına hayati bir rol oynamıştır. Devletin öncülüğünde kurulan Sümerbank aracılığıyla bu sektördeki yatırımlar hızlandırılmış ve kalkınma süreci planlı bir biçimde yönetilmiştir. Sümerbank çatısı altında kurulan tekstil fabrikaları, Türkiye’nin tekstil üretimindeki kapasitesini artırmış, istihdama katkılar sağlamış, sosyal ve kültürel dönüşümün de aktörleri olmuşlardır. Bütün bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı, Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kurulan üç tekstil fabrikasının karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle değerlendirilmesidir. Bu bağlamda fabrikaların kuruluş amaçları, üretim faaliyetleri, istihdam oranları, sosyal yapı ve sosyal yaşam şeklinde kriterler belirlenmiş ve bu kriterlere dayanarak, devlet merkezli sanayileşme modelini somut biçimde yansıtan üç fabrika -Kayseri Bez Fabrikası, Aydın-Nazilli Bez Fabrikası, Konya-Ereğli Bez Fabrikası- vaka olarak alınmıştır. Veriler, arşiv belgeleri, gazete haberleri ve literatür taraması gibi ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Belirlenen kriterlere göre fabrikaların analizi sonucunda, Kayseri Bez Fabrikası’nın üretim kapasitesi ve bölgeye ekonomik katkılarıyla öne çıktığı, Aydın-Nazilli Bez Fabrikası’nın sosyal modernleşme ve işçi refahı alanında

örnek uygulamalar sergilediği, Konya-Ereğli Bez Fabrikası'nın da bölgesel kalkınma ve sanayi altyapısının geliştirilmesinde aktif rol oynadığı tespit edilmiştir. Temelinin atılacağı yerden, üretimde kullanacağı makine ve teçhizatlarına kadar özenle seçilip kurulan bu fabrikalar, yalnızca birer sanayi kuruluşu olmaktan öte Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve kalkınma hedeflerini sağlam bir zemine oturtan toplumsal projelerdir. Fabrikalar bulundukları bölgelerde yarattıkları ekonomik dinamizm ile istihdam olanakları yaratmış ve toplumsal refah düzeyini artırarak modern yaşamı teşvik etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Tarihi, İşletme Tarihi, Sanayileşme, Sümerbank, Erken Cumhuriyet Dönemi.

Investigation of the Industrial Policies of the State in the Early Republican Period from the Perspective of Management and Business History: The Case of Sümerbank Textile Factories

Abstract

Textile production in Anatolia has a long and rich history. Weaving, especially during the Seljuk and Ottoman periods, became a key area of economic activity, contributing significantly to trade and the broader economy. However, with the Industrial Revolution in Europe in the 18th century, the mechanization of textile production reduced the competitiveness of traditional methods, and Turkey began to fall behind. Following the proclamation of the Republic, Turkey attached great importance to industrialization in line with its goals of economic development and social modernization. Within this framework, the textile sector was considered as a strategic area and played a vital role for Turkey. Through the state-led establishment of Sümerbank, investments in this sector were accelerated and managed through planned industrial policies. Factories founded under Sümerbank not only increased production and employment but also became agents of social and cultural transformation. In the light of all this information; this study aims to evaluate three textile factories established in the early Republican period through a comparative case analysis. The selected cases—the Kayseri Factory, the Aydın-Nazilli Factory, and the Konya-Ereğli Factory—were chosen based on criteria including their establishment purposes, production activities, employment levels, and social impacts. Data were gathered from secondary sources such as archival documents, newspaper articles, and academic literature. The analysis reveals that the Kayseri Factory stands out for its production capacity and economic contributions, the Aydın-Nazilli Factory exhibits exemplary practices in the field of social modernization and worker for its worker welfare and role in social modernization, and the Konya-Ereğli Factory for fostering regional development

and industrial infrastructure. These factories, meticulously planned and implemented, were more than industrial ventures; they were also social projects aligned with the Republic's broader modernization objectives. They provided employment, stimulated regional economies, and promoted modern lifestyles by enhancing social welfare.

Keywords: History of Management, History of Business, Industrialization, Sumerbank, Early Republican Period.

Giriş

“Her fabrika bir kaledir.”
(Mustafa Kemal Atatürk)

Osmanlı Devleti, tekstil üzerine imalat faaliyetlerine tarihi boyunca önem vermiştir. Devlet, askerin yünlü giyime yönelik gereksinimini öncelikle yerli ve küçük üreticilerden karşılamış, bunun yetersiz kalması üzerine lazım olan yünlü giyim ihtiyacını ithal ederek gidermeye çalışmıştır. Ancak maliyetlerin yüksek olmasından dolayı üretimin ülke içerisinde temeli atılacak tesislerle karşılanması kararını almıştır. Kayda değer bir kısmı Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra yabancı uzmanların desteğiyle kurulan bu fabrikaların pek azı Cumhuriyet dönemine ulaşabilmiştir (Semiz ve Toplu, 2019: 36).

Birinci Dünya Savaşı sonucunda, Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başlaması ve işgalci kuvvetlerin ülke topraklarına girmesiyle, Türk milleti varlık mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Bu süreçte, bağımsız bir hükümet kurmak amacıyla milli iradeye dayalı Kurtuluş Savaşı başlatılmış ancak kurulması planlanan tesisler nihayete erdirilememiştir (Akçakayalıoğlu, 1992: 37).

Cumhuriyetin ilanından sonra, Atatürk önderliğinde ihtiyaçların yerli üretimle karşılanabilmesi amacıyla ekonomide devletçilik politikaları benimsenmiştir. Bu politikaların en önemli uygulama alanlarından biri ekonomi ve sanayileşme olmuştur. Uygulama sahasında diğer milletlerin bu değişkenlere yönelik yönetim anlayışları Atatürk tarafından göz önünde bulundurulmuştur. Johnson (1982), 20. yüzyılın ikinci yarısında Japonya ve Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerinin kaydettiği hızlı ekonomik büyümeyi analiz ederken 'kalkınmacı devlet yönetimi' kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram, söz konusu ülkelerde devletin, ekonomik büyüme ve sanayileşmede; planlama, yönlendirme ve destekleme sürecinde oynadığı merkezi rolü

vurgulamaktadır. Nitekim Atatürk'ün benimsediği devletçilik politikası ile bu çalışmanın konusu olan Sümerbank hamlesi de Johnson'un bahsettiği kalkımcı devlet yönetimi kavramına uymaktadır (Johnson, 1982).

Diğer taraftan İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, dünya ekonomisinde köklü değişimlere yol açmıştır. Bu sürecin ardından, Doğu Asya ülkeleri gibi ABD ve Almanya gibi ülkeler de yönetsel bağlamda sanayileşme süreçlerinde önemli ilerlemeler kaydederek dünyanın önde gelen sanayi güçleri arasına katılmışlardır (Ford ve Yoho, 2020: 558).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda gerçekleştirilen sanayileşme süreci, devletçilik modelinin uygulanması açısından önemli bir vaka çalışması sunmaktadır. Devletin ekonomideki yetkilerinin genişletilmesiyle, kısa sürede Sümerbank'ın öncülüğünde önemli sanayi tesisleri kurulmuş ve ülke ekonomisi dönüştürülmüştür. Bu deneyim, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme stratejilerinde devlet müdahalesinin etkinliğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir (Güler, 2011: 68).

Bu çalışma, geç sanayileşen bir ekonomiye sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve erken dönemde hükümetin bölgesel sanayileşme ile modernleşmedeki rolünü göstermek adına bireylerin tarihinden ziyade sektörel tarihi dar bir alanda incelemektedir. Bu tercih, işletme ve yönetim tarihi literatüründe giderek önem kazanan bağlamsal ve kurumsal analiz yaklaşımlarıyla uyumludur. Mikro düzeyde yürütülen sektörel çalışmalar, geçmişin daha derinlikli kavranmasına katkı sunarken dönemin yönetim anlayışlarını ve uygulamalarını da somut biçimde görünür kılmaktadır (Maclean vd., 2016; Rowlinson vd., 2014). Bu yönüyle çalışma, erken Cumhuriyet döneminde sanayileşme ve devlet yönetimi bağlamında hem tarihsel hem de yönetim bilimsel literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, ilk bölümde literatür taranarak erken Cumhuriyet dönemindeki modernleşme çabaları ve devletin liberal görüşlerinden devletçilik politikalarına geçişi teorik olarak ele alınacak; izleyen satırlarda ise belirli kriterlere göre seçilen üç tekstil fabrikası tarihsel ve kuramsal bir perspektifle incelenecektir. İkinci bölümde çalışmada kullanılacak analiz yöntemine yer verilecek, sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek sonraki araştırmacılar için öneriler sunulacaktır.

Erken Dönem Türk Devrimi, Ekonomik Kalkınma ve Batılılaşmanın Devlet Eliyle Yönetimi

Erken dönemde, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'de benimsenen Batılılaşma ve modernleşme süreçleri, devletin ideolojik ve politik

dönüşümünün temelini oluşturmuştur. Yeni rejimin lider kadrolarınca şekillendirilen bu dönüşüm, toplumun tüm alanlarına sirayet ederek laik bir devlet ve toplum inşası hedefini ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla, devletin ve toplumun sekülerleşmesi, makro düzeyde devrimin en belirgin özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Akpolat, 2010: 106). Devrim anlayışı ile laiklik ilkesi benimsenmiş, diğer siyasi ve hukuki dönüşümlerle birlikte hızla hayata geçirilmiştir. 1923-1928 yılları arasında kapsamlı bir planlama ve düşünsel hazırlık sürecinden ziyade, daha çok anlık ihtiyaçlara ve siyasi zorunluluklara cevap niteliğinde olmuştur (Mumcu, 1985: 522).

1923 yılında, monarşik rejimin yerini parlamenter Cumhuriyet almış ve siyasi sistemde köklü bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca siyasi alanda değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal alanlarda da kapsamlı reformlara yol açmıştır. 1925 yılında, karma eğitim ve Batı giyiminin, özellikle şapka giyme kanununun yürürlüğe konulmasıyla geleneksel toplumsal yapının dönüştürülmesi hedeflenmiştir. 1928 yılında ise Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişle başlayan bu süreçte, eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapılmış, Batılı hukuk sistemlerinin ülke koşullarına uyarlanmasıyla yasal düzende toplumsal yaşamın batılılaşmasına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Metin ve Ünal, 2022: 493).

Ekonomik kalkınma ve sanayileşme öncelikli hedefler arasına alınmıştır. Dışa açık, liberal iktisat politikalarının uygulandığı 1923-29 arasında, özel birikime dayalı sanayileşme girişiminin başarısız olması ve 1929 dünya ekonomik bunalımının yarattığı olumsuz etkiler devletçi sanayileşme modelinin benimsenmesinde etkili olmuştur. Bu durum, modernleşme ve sanayileşmeye yönelik yönetsel hedeflerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği anlayışını yansıtmaktadır (Kalaycı, 2009: 160). Öte yandan, Türk devrimlerinin temel motivasyonlarından biri olarak görülen devletçilik anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet merkezli idare anlayışının bir devamı niteliğindedir. Devlet-millet ilişkisi bağlamında birey yerine devletin önceliği hem Genç Türkler döneminde hem de Cumhuriyet döneminde siyasi düşüncenin merkezinde yer almıştır. Bürokrasinin modernleşmesi gibi çabalara rağmen, devlet otoritesinin güçlendirilmesi ve merkeziyetçi yönetim anlayışı korunmaya çalışılmıştır (Yülek ve Gür, 2022: 390).

Erken Dönemde Türkiye’de Liberal Politikalar dan Devletçi Politikalara Geçiş

18. yüzyılın sonlarında başlayan Birinci Sanayi Devrimi’nde İngiltere, özellikle tekstil sektöründe önemli bir sıçrama yapmıştır. İngilizlerin Hindistan’dan

ithal ettiği renkli pamuklu kumaşlara olan yüksek talep, ülkedeki pamuk üretimi ve işlenmesi için güçlü bir teşvik olmuştur. İthal yasağıyla birlikte, İngiltere kendi pamuk üretimine yönelmiş ve emek tasarrufu sağlayan yeni makineler geliştirerek tekstil üretimini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, İngiltere'nin dünya ekonomisindeki lider konumunu güçlendirerek Sanayi Devrimi'nin merkez üssü olmasını sağlamıştır (Gür, 2020: 198).

Osmanlı Devleti, Avrupa'da hızla yayılan sanayi devriminin farkında olarak, benzer bir dönüşümü gerçekleştirmeye çalışmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan modernleşme süreci, Osmanlı'yı Batılı devletlere yaklaştırmayı hedeflemiştir. Özellikle III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde, İstanbul merkezli çeşitli sanayi tesisleri kurulmuştur. Osmanlı sanayisi, ağırlıklı olarak geleneksel üretim alanları olan deri işleme, ipek, yün ve pamuk dokumacılığı ile hayvancılığa dayanmıştır (Erdem, 2016: 23). Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi ve ekonomik olarak ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Sık sık yaşanan savaşlar ve kaybedilen topraklar, imparatorluğun gücünü zayıflatmıştır. Artan devlet harcamaları ve borçlar, gelirlerin yetersizliği ile birleşince ekonomik durum daha da kötüleşmiştir (Dikmen, 2010: 141). Osmanlı ekonomisi uzun yıllar devletin ihtiyaçlarını karşılamaya ve iç pazarı beslemeye yönelik bir yapıya sahipti. Bu durum, üretimde verimliliğin artmasını ve yeni teknolojilerin benimsenmesini engelleyen önemli bir faktör olmuştur. Özellikle loncaların egemen olduğu üretim sistemi, ekonomik değişime direnç göstermiştir (Quataert, 2020).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte, loncaların gücü zayıflamış ve ekonomide daha serbest bir rekabet ortamı oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, Avrupa ülkeleriyle imzalanan serbest ticaret anlaşmalarıyla Osmanlı ekonomisi daha fazla dışa açılmıştır. Ancak, bu liberal politikalar beklenen sonuçları vermemiş aksine yerli sanayinin gelişmesini engellemiştir (Kazgan, 2021; Kütükoğlu, 2013).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik temelini oluşturmak amacıyla 1923'te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede, devletin ve özel sektörün birlikte hareket ettiği bir 'karma ekonomi' modeli üzerinde durulmuştur. Bu model, devletin ekonomik hayata yön verici bir rol üstlenirken, aynı zamanda özel girişimciliği teşvik etmeyi hedeflemiştir. 1929 Ekonomik Buhranına kadar süren bu dönemde, Türkiye genel olarak liberal bir ekonomi politikası izlemiş, ancak devletin belirleyici rolü her zaman korunmuştur. Özellikle, siyasi bağımsızlığın ardından ekonomik bağımsızlık

hedeflenirken, toplumun tüm kesimlerinin bu süreçte aktif rol oynaması beklenmiştir (Sarıçoban, 2020: 227; Koç, 2000: 155). Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında, sanayi ve ticaretin finansmanını sağlamak için İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası gibi devlet bankalarının kurulması ve sanayiye teşvik eden yasal düzenlemelerin yapılması yer almaktadır (Erdal, 2023: 51). Özellikle 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayicilere vergi muafiyeti gibi çeşitli destekler sağlanmıştır. Ancak, Lozan Antlaşması'nın getirdiği bazı kısıtlamalar nedeniyle gümrük vergileri hemen artırılamamıştır. Bu durum, yerli üretimi koruma amacıyla alınan diğer teşviklerin etkisini bir ölçüde sınırlamıştır. Nihayetinde arzu edilen kalkınma planları bir türlü gerçekleştirilememiştir (Kasalak, 2012: 68).

Erken dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık siyasi ve idari yapısını modern bir devlet anlayışına uygun hale getirme çabalarının yoğunlaştığı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ülkeyi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak temel hedefler arasında olmuştur. Bu amaçla, devletin tüm kurumları yeniden yapılandırılmış, yeni yasalar ve düzenlemeler getirilmiştir. Özellikle, devletçilik ilkesi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda devletin aktif bir rol oynaması gerektiği düşüncesiyle ön plana çıkmış ve ülkenin kalkınmasında belirleyici bir etken olmuştur (Kandeger, 2023: 67).

Devletçilik, ekonomik faaliyetlerde devletin aktif ve yönlendirici bir rol üstlendiği bir ekonomik sistem ve politika anlayışdır (Burhan, 1989: 38). Bu anlayışla o dönemde, ekonomik kalkınmanın temel lokomotifleri olarak devlet görülmüş ve sermaye birikimi öncelikle devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, devlet hem doğrudan üretimde yer alan bir girişimci hem de ekonomik faaliyetleri düzenleyen bir otorite olarak işlev görmüştür (Boratav, 2006). Diğer taraftan, bürokratlar, aydınlar ve profesyoneller, bu işlevsel sürecin baş aktörleri olarak kabul edilmiş ve modern Türkiye'nin inşasında önemli görevler üstlenmişlerdir (Varlı, 2012: 168). Dönemin başbakanı İsmet İnönü, 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas Demiryolu açılışında gerçekleştirdiği bir konuşmada devletçilik kavramını ilk kez ortaya koymuş ve devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşünü açıkça ifade etmiştir (Eroğlu, 1988: 840):

Liberalizm düşüncesi, bizim memleketin zor anlayacağı bir fikriyattır. Biz gerçekten ılımlı devletçiyiz. Dahi bizim memleketimizi bu doğrultuya sevk eden, yine memleketin ihtiyacı dahası milletimizin fikri zatı eğilimidir. İlimli devletçi olarak halkın talepkârlığına yetişemiyoruz diye kabahatliyiz.

Hülasa devletçilikten tamamıyla nakzedip, her mütenasibi sermayedarların mütalaasından beklemeye yönelmek, bu memleketin idrak edebileceği bir şey midir?

Büyük Buhranın küresel etkileri ve bu krizin ardından devletlerin ekonomik hayata daha fazla müdahale etmeleri gerektiği yönündeki Keynesyen anlayışın yükselişi, Türkiye'nin de ekonomi politikalarını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur (Bulut, 2003: 85). Türkiye'nin sanayileşme sürecinde, özellikle kamu sektöründe kurulacak fabrikaların yönetimi ve işleyişi konusunda dışarıdan bilgi ve deneyim transferine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla Alman uzmanlar Türkiye'ye davet edilerek, devlet fabrikaları, sağlık, eğitim gibi birçok alanda bilgi ve tecrübelerinin aktarılması sağlanmış, sadece akademik düzeyde değil uygulama alanında da destekler alınmıştır. Özellikle 1930'lu yıllarda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BYSP) için yabancı uzmanlardan raporlar alınarak, Türkiye'nin sanayileşme sürecinin planlanması ve yönetilmesi konusunda yol haritaları oluşturulmuştur (Aytemur, 2010; Yülek ve Gür, 2022: 394).

Bu çerçevede Atatürk, gerçekleştirdiği yurt gezileri sırasında halkın genel durumu hakkında edindiği izlenimler doğrultusunda hükümete çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler kapsamında, halkı israfla mücadeleye teşvik etmek ve yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, kuruluşunun ardından kısa süre içinde bir Sanayi Kongresi düzenleme kararı almıştır. Söz konusu Kongre, 22–23 Nisan 1930 tarihlerinde, “Gayemiz: Türkiye Sanayisi, Türkiye Devleti gibi Yeni ve İleri Olmalıdır” sloganıyla Ankara’da toplanmıştır. Kongrenin temel amacı, Türkiye'nin sanayi alanındaki durumunu ortaya koymak; “Neyimiz var, neyimiz yok ve gelecekte neler yapılabilir?” sorularına yanıtlar aramak olmuştur (Şahinkaya, 2025).

O dönemde Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomi modeli de Türkiye'ye ilham kaynağı olmuştur. 1932 yılında Türkiye'ye gönderilen Sovyet heyeti, hazırladığı raporda Türkiye'nin sanayileşmesi için detaylı bir plan önermiş ve belirli sektörler odaklanılmasını tavsiye etmiştir (Zürcher, 2004). Bazı devletlerin Türkiye için hazırladığı raporlar Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. 1930’lu yıllar yerli/yabancı uzmanlarca hazırlanan raporlar

Raporu Hazırlayan Delegasyonların Ülkesi	Hazırlayan Taraf	Raporun Adı	Rapor yılı
Türkiye	Ekonomi Bakanlığı	İktisadi vaziyetimize dair rapor – (Diğer adıyla Şakir Kesebir Planı)	1930
Türkiye	Başbakan İsmet İnönü ve bağlı kabinesi	1930 iktisadi programı	1930
Almanya	Hjalmar Schacht ve Karl Müller	Türkiye’de nakit istikrarı ve bir Merkez Bankası kurulması hakkında görüşler	1930
Sovyetler Birliği	Prof. Orloff (Pamuk End.) Galavinin (Kenevir End.) Prof. N. Yuşkeviç (Kimya ve Demir End.)	Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya Demir Sanayii hakkında Sovyet uzmanlar tarafından verilen rapor	1932
Amerika Birleşik Devletleri	D. Hines	Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Genel Bir Tetkiki	1934

Kaynak: Gür (2006).

Planlı kalkınma modeliyle ilgili ilham yalnızca Sovyet heyetlerinin hazırladığı raporlarla sınırlı kalmamıştır. İsmet İnönü’nün 27 Nisan – 4 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyetler Birliği’ne gerçekleştirdiği teknik inceleme gezisi, Türkiye’nin sanayileşme ve planlama tecrübeleri açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu gezi kapsamında İnönü; Moskova, Leningrad, Kharkov ve Dnipropetrovsk gibi sanayi kentlerinde Sovyet tekstil fabrikalarını, planlı üretim organizasyonlarını ve kamu işletmelerinin yönetim yapılarını yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. İnönü’nün bu gözlemleri, BBYSP’nin hazırlanmasında ve Sümerbank gibi kamu iktisadi teşekküllerinin örgütlenmesinde doğrudan etkili olmuştur (Goloğlu, 1972; Ahmad, 1995). 1934 yılında yürürlüğe giren BBYSP, Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek ve sanayileşme sürecini hızlandırmak amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu planının en temel özelliği uluslararası iş bölümüne rağmen, bağımsız sanayileşme stratejisini benimsemesidir. Bu tercih BBYSP’nin sunuş bölümünde ortaya konulmaktadır (İnan, 1972: 10):

...Büyük Sanayici memleketler... Ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttetikler. Bu itibarla, ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir.

Sovyetler Birliği ile yakın siyasi ilişkiler kurulması, planın uygulanmasında önemli bir destek sağlamıştır. Plan, temel tüketim mallarının yurt içinde üretilmesi, sanayi tesislerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın bölgelerde kurulması gibi hedeflerle ülkenin sanayi altyapısını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Tekstil, selüloz, madencilik, seramik ve kimya sanayileri gibi sektörler, planın öncelikli alanları olarak belirlenmiş ve böylece Türkiye'nin tarıma dayalı ekonomisinden sanayiye dayalı bir ekonomiye geçişinde önemli bir adım atılmıştır (Arbaç, 2024: 60; Özder, 2017: 161). BBYSP'nin Türkiye'de sanayileşme sürecinde elde ettiği başarılar, daha kapsamlı bir sanayileşme hamlesi olarak değerlendirilen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (İBYSP) hazırlanmasına zemin hazırlamıştır ve 1938 yılında uygulamaya konulmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla planın uygulanması kesintiye uğramış ve Türkiye'nin savaş ekonomisine geçişiyle birlikte sanayi yatırımları ertelenmiştir. Savaş sonrası dönemde ise ABD merkezli yeni bir ekonomik sistemin benimsenmesiyle birlikte, İBYSP temel ilkeleri terk edilmiş ve planın uygulanmasına devam edilmemiştir (Özyurt, 1981: 125; Polatoğlu, 2017: 63).

Sanayileşme ve Modernleşme Anlayışı Olarak Sümerbank'ın Devletçilik Politikasıyla Kurulması

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, ülke ekonomisinin güçlendirilmesi ve sanayileşme hedefi doğrultusunda adımlar atılmıştır. 1923 yılında toplanan I. İzmir İktisat Kongresi, ekonomik kalkınma için bir dönüm noktası olmuştur. Atatürk'ün büyük önem verdiği bağımsız ekonomi ve eğitim konuları, kongrenin merkezinde yer almıştır. Alınan en önemli kararlardan biriyle Türk ekonomisinin temelini oluşturacak olan İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi finans kuruluşları kurulmuştur. Diğer kararlar arasında ise işçi haklarının güvence altına alınması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi temel işçi hakları yer almaktadır (İnce vd., 2016; İşmal, 2023: 22).

1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, başlangıçta madencilik sektörüne finansman sağlamak ve devlete ait sanayi kuruluşlarını özel sektöre devretmek gibi görevler üstlenmiştir. Ancak, bankanın bu görevleri

yerine getirebilmesi için gerekli olan yeterli mali kaynağa sahip olmaması, bankanın işleyişini olumsuz etkilemiştir. Nihayetinde, 1932 yılında bankanın görevleri yeniden yapılandırılmış ve sanayi yönetimi ile bankacılık işlevleri ayrı kuruluşlara devredilmiştir. Böylece, sanayi finansmanı alanında daha etkili bir yapı oluşturmak amacıyla Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. Ne var ki bu iki kurum da başarılı olamamıştır (İnan, 1972; Hiç, 1994; Tekeli ve İlkin, 2009).

1929 Büyük Buhranı, küresel ekonomiyi etkileyen ve birçok ülkede ciddi ekonomik sorunlara yol açan bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte Türkiye, kendi ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak farklı bir kalkınma yolu izlemeye karar vermiştir. O dönemde İktisat Vekili olan Celal Bayar, hazırladığı raporda, ülkenin ekonomik büyümesini hızlandırmak için devletin aktif bir rol üstlenmesi ve büyük çaplı yatırımlara başlaması gerektiğini savunmuştur (Sümer, 1970). Celal Bayar, kurulması öngörülen sanayi kuruluşlarının devreye girmesi adına, bir kamu kuruluşu olarak açılacak Sümerbank'ın 1933 yılında kuruluş sebeplerini genel olarak şöyle açıklamaktadır (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1973: 3):

Ülkemizin sanayileşme sürecinde, ilk yapılan girişimlerin yeterli olmadığı ve kapsamlı bir planlamaya ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Mevcut tüm kaynakları etkin bir şekilde kullanarak sanayileşme hedeflerine ulaşmak amacıyla güçlü bir devlet kurumu oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Buradan anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin sanayileşme stratejisi, bir kamu kuruluşunun koordinasyonunda, milli kalkınma planları çerçevesinde ve kaynakların etkin kullanımı prensibiyle yürütülecektir. İsmi bizatihi Atatürk tarafından konulan, TBMM'nin 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı Kanunuyla kuruluşuna karar verilen Sümerbank, 20 bin lira sermaye ile Ankara merkezli olarak 11 Temmuz 1933 tarihinde faaliyete geçmiştir (*Resmî Gazete*, 1933a: 2676). Atatürk'ün manevi kızı mahiyetinde olan Afet İnan, Sümerbank'ın adının konulmasını bir ifadesinde şöyle aktarmaktadır (Ünver vd., 1964: 20):

Mezopotamya'nın güneyindeki Sümer medeniyeti, arkeolojik bulgular ışığında Türk milletinin kökenleri ile dilsel ve ırksal bağları olduğuna dair önemli ipuçları sunmuştur. Özellikle Sümerlerle Türkler arasındaki dil benzerliği, Atatürk'ün de büyük ilgi gösterdiği bir konu olmuştur. Atatürk, Sümer medeniyetinin taşıdığı bu tarihi ve kültürel önemi göz önünde bulundurarak, bu medeniyetin adını Sümerbank'a vererek halkın hafızalarında daha kalıcı olmasını sağlamıştır.

Sümerbank'ın kuruluşunun temel amacı, 1934 yılında yürürlüğe giren BBYSP'nin finansmanını sağlamak ve plan kapsamındaki endüstriyel yatırımları gerçekleştirmek olmuştur (Eşiyok, 2009: 92).

Sümerbank'ın kuruluş yasası, Türkiye'nin sanayileşme sürecindeki stratejik hedeflerini açıkça ortaya koymuş, öncelikleri ve görevleri devlet eliyle belirlenmiştir (*Resmî Gazete*, 1933b: 2420). Bu yasa, Sümerbank'ı öncelikle yerli kaynaklara dayalı üretimi teşvik etmeye, ithal ikamesini gerçekleştirmeye yönlendirmiştir. Sümerbank, bu doğrultuda; yerli hammaddeye dayalı sanayi kollarına yatırım yaparak, ülkenin sanayi altyapısını güçlendirmiştir (Yıldırım, 2006). Diğer taraftan Sümerbank'a yeni sanayi tesislerinin kurulması, sanayi işçilerinin yetiştirilmesi, diğer sanayi kuruluşlarına kredi sağlanması gibi geniş yetkiler verilmiştir (Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 29). Bu bağlamda Sümerbank, BBYSP'nin ana finansman kaynağı olarak görevlendirilmiş ve planın öngördüğü fabrikaların kurulması sorumluluğu tamamen bu kuruluşa verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009).

Sümerbank'ın öncelikleri kapsamında, Feshane, Bakırköy, Hereke ve Beykoz gibi önemli sanayi tesisleri, Devlet Sanayi Ofisi'nden devralınarak Sümerbank bünyesine katılmıştır. Bu devir ile, söz konusu fabrikalarda kısa sürede önemli ölçüde üretim artışı sağlanmıştır (Toprak, 1988).

Tablo 2. Sümerbank'a devredilen fabrikalarda (1930-1934) yaşanan üretim miktarlarındaki değişim (birim: 1.000 ton)

Yıl	1930	1931	1932	1933	1934
Feshane	133.4	174.8	243.6	288.6	376
Bakırköy	122.5	11	109.3	130.1	170.4
Hereke	152.8	92.1	70.6	163.9	260.2
Beykoz	84.5	98.9	91.9	94.7	145.6

Kaynak: Sümerbank 1934 Senesi İdare Meclisi Raporu ve Bilanço Murakıp Raporu, Bilanço Kar ve Zarar Hesabı (Sümerbank Komisyonu, 1935: 3).

Tablo 2'de yer alan veriler, Sümerbank'a devredilen dört fabrikanın yıllık üretim miktarlarını göstermektedir. Örneğin, Feshane fabrikasında 1933 yılında 288,6 bin ton olan üretim, %30,3 oranında artarak 1934'te 376 bin tona yükselmiştir.

Sümerbank'a devredilen fabrikalar haricinde BBYSP, tekstil, metal, kâğıt, kimya ve çimento olmak üzere beş ana sanayi koluna odaklanmıştır (İnan, 1972). Rus uzmanların hazırladığı fizibilite çalışmalarıyla belirlenen yatırımlar

sayesinde, tekstil sektörü (Tablo 3) BBYSP harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Zamanla, özel sektörün de tekstil yatırımlarına yönelmesiyle bu sektördeki büyüme daha da hızlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1997).

Tablo 3. BBYSP harcamalarının sektöre göre dağılımı

Sanayi Sektörü	BBYSP Kapsamında Ayrılan Pay (bin TL)
Tekstil (Pamuk, yün, kenevir)	21.888
Selüloz (kâğıt, selüloz, suni ipek)	5.305
Madencilik (demir, bakır, kömür)	11.950
Seramik (porselen, şişe ve cam)	2.050

Kaynak: Derin (1940).

BBYSP kapsamında hedeflenen fabrikaların büyük bir kısmı Sümerbank tarafından kısa sürede kurulmuş ve 1938 yılına kadar faaliyete geçirilmiştir. 1939 yılına gelindiğinde ise Sümerbank, kurduğu 16 yeni fabrikanın 15'inde tek başına hissedar konumunda olmuştur (Aytemur, 2010). Tablo 4'te BBYSP kapsamında tamamen Sümerbank tarafından kurulan tesisler listelenmiştir.

Tablo 4. BBYSP kapsamında Sümerbank tarafından kurulan tesisler

Sektör	Fabrika	Temel Tarihi	Faaliyete Geçiş Tarihi
Pamuklu Tekstil	Bakırköy Pamuklu Fabrikası	Mayıs 1934	13 Ağustos 1934
Pamuklu Tekstil	Kayseri Sümer Bez Fabrikası	20 Mayıs 1934	16 Eylül 1935
Pamuklu Tekstil	Konya Ereğli Pamuklu Fabrikası	20 Ekim 1934	04 Nisan 1937
Pamuklu Tekstil	Aydın Nazilli Basma Fabrikası	25 Ağustos 1935	09 Ekim 1937
Kenevir	Kastamonu Taşköprü Kendir Fabrikası	02 Haziran 1945	07 Kasım 1946
Yünlü Tekstil	Bursa Merinos Yün Fabrikası	28 Kasım 1935	02 Şubat 1938
Madencilik	Karabük Demir Çelik Fabrikası	03 Nisan 1937	09 Eylül 1938
Selüloz	İzmit Kâğıt Fabrikası	14 Ağustos 1934	06 Kasım 1935
Selüloz	Kaolin Fabrikası	1937	Mart 1941
Selüloz	Selüloz Fabrikası	17 Ağustos 1935	06 Kasım 1936
Selüloz	Stok-Gemlik Rayon Fabrikası	22 Mayıs 1936	01 Ocak 1938

Seramik	Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası	1946	1948
Kimyasal	Sülfirik Asit Fabrikası	03 Temmuz 1943	15 Mayıs 1944
Kimyasal	Süperfosfat Fabrikası	03 Temmuz 1943	15 Mayıs 1944
Kimyasal	Klor Alkali Fabrikası	10 Temmuz 1938	17 Ağustos 1945

Not: Bakırköy Pamuklu Fabrikası Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devralınmıştır.

Kaynak: Aytemur (2010) ve Yurtoğlu (2017).

17 Haziran 1938 tarihli 3460 sayılı kanunla İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne kavuşan Sümerbank, kendi muhasebe sistemini geliştirmeye önem vermiş, bu amaçla Almanya'dan davet edilen Profesör Sachenberg'in uzmanlığıyla kapsamlı bir muhasebe sistemi kurmuştur. Böylelikle Sümerbank, Türkiye'de kendi muhasebe sistemini oluşturan ilk kamu kuruluşu olma özelliğini taşır (Güçlü, 2015). Hem bir finans kurumu hem de bir üretim tesisi olarak faaliyet gösteren kuruluş, kredi ve mevduat işlemleri yapmakla yetinmeyerek üretimde verimliliği artırmayı amaçlamıştır. Bu sayede Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını güçlendirme hedefiyle hareket etmiştir. Hareketin temelinde ise devletin modernleşme ve sanayileşme anlayışı yatmaktadır (Yülek ve Gür, 2022: 396; Kandeğer, 2023: 67).

Sümerbank Tekstil Fabrikaları'nın Kurulması, Bölgesel Sanayileşme ve Toplumsal Değişimdeki Roller

Cumhuriyetin ilanından önce, Türkiye ekonomisi 19. yüzyılda olduğu gibi Avrupa'ya bağımlı bir yapıdaydı. Özellikle tekstil sektöründe yaşanan bu bağımlılık, ülkenin hammadde ihraç edip işlenmiş ürünü ithal etmek zorunda kalmasına neden oluyordu. Osmanlı döneminde çeşitli tekstil fabrikaları kurulmuş olsa da bu fabrikaların çoğu yetersiz yönetim, yolsuzluk ve kapitülasyonların olumsuz etkileri nedeniyle iflas etmiştir (İnalçık, 2008: 149).

Atatürk'ün Sofya'da yaptığı gözlemler, Bulgaristan kırsalında temel ihtiyaçların yerli üretimle karşılanabildiğini ortaya koymuştur. Çıplak ayaklı köylülerin olmaması ve çobanların kendi ürettikleri kumaşlardan yapılmış giysiler giymesi, yerli üretimin toplum genelinde yaygınlaştığını göstermektedir. Bu gözlemler, Atatürk'ün Türkiye'ye döndükten sonra sanayileşme ve kalkınma hedeflerini şekillendirmesinde önemli bir etken olmuştur (İşmal, 2023: 26). Falih Rıfkı Atay o dönemin şartlarını şahsi gözlemleri dahilinde şöyle ifade etmektedir (Atay, 1965: 12):

İstanbul'da iken Beyoğlu terzilerinde pahalı İngiliz kumaşından, ucuza ise giysi dükkânlarında Avusturya malından kuşanırdık. Tezgâhlardan ne çıkmışsa hepsi elin idi. Pabucumuzun tahta mıhlarını dahi dışarıdan temin ettik. Sermaye zaten yok, olsa dahi fabrika açamazdık. Birkaç hafta indirim yapsak iflasa giderdik. Devlete ait Beykoz'da açılan kâğıt fabrikası bu sebepten yıkılmıştı.

Sakarya Savaşı sırasında, Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu giyim için halktan zorunlu olarak toplanan hammaddeler, ülkenin sanayileşmemiş yapısını gözler önüne sermektedir. Anadolu'da yeterli sayıda dokuma fabrikası bulunmadığından, halkın el tezgâhlarında ürettiği kumaşlarla askerlerin giysileri karşılanmaya çalışılmıştır (Kansu, 1965: 32). Evlere giren temel ihtiyaç maddeleri gaz, tuz ve bez ile sınırlıydı. Özellikle tekstil ürünleri konusunda ciddi bir sıkıntı yaşanmaktaydı. İnsanların elbiselerine yama yapacak bez bile bulamaması, ülkenin dışa bağımlılığı nedeniyle yaşanan temel ihtiyaç maddeleri eksikliği bu sıkıntıların sadece birkaçıydı. Köy kadınlarının tezgâh basmalarının dokunması, bebeklere kundak bezi, halkın giyiminin temin edilmesi gerekiyordu (İnce vd., 2016). Tam da bu noktada Atatürk ve kurmayları milletin bu durumdan kurtulması adına girişimlerde bulundu. En hayati girişim Sümerbank'tı. Türkiye'nin bugün dünyaca ünlü tekstil sektörünün temelleri, Sümerbank sayesinde atılmıştır (İşmal, 2023: 25). Bu bağlamda, Sümerbank dahilinde kurulan, tekstil fabrikaları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Sümerbank tekstil fabrikaları

Fabrika Adı	Yatırımcı Kuruluş	İnşaat Tarihi/Devreye Alınma Tarihi	Faaliyet Kolu
Kayseri Kumaş Fabrikası	Sümerbank	1934/1935	Tekstil/Pamuk Dokuma
Konya/Ereğli Kumaş Fabrikası	Sümerbank	1934/1937	Tekstil/Pamuk Dokuma
Nazilli Baskılı Kumaş Fabrikası	Sümerbank	1935/1937	Tekstil/Pamuk Dokuma

Kaynak: Yülek ve Gür (2022).

Sümerbank'ın Ereğli, Nazilli ve Kayseri'deki tekstil fabrikaları, temel amaçları olan pamuklu kumaş üretimi dışında, işçi ve ailelerine yönelik sosyal hizmetler, kamuya açık etkinlikler gibi çok yönlü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu fabrikalar, üretim süreçleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olabilecek bu faaliyetler aracılığıyla hem işçi memnuniyetini artırmayı hem de faaliyet gösterdikleri bölgelerin sosyal ve kültürel gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamışlardır (Yülek ve Gür, 2022: 400).

Sümerbank fabrikaları için işçi sağlığı ve güvenliği öncelikli konuları arasında yer almış; işçilere sağlık hizmetleri sunulmuş, hatta bazı fabrikalarda hastane bile inşa edilmiştir. İşçilerin temel ihtiyaçları olan beslenme, giyim ve barınma konularında da çeşitli destekler sağlanmıştır. Özellikle Nazilli Fabrikası'nda kurulan Ekonoma gibi kooperatifler, bu alanda önemli bir örnek teşkil ederek ülke genelinde kooperatifçilik hareketine öncülük etmiştir (Bigat, 2017). Kayseri Sümerbank Fabrikası ise farklı uygulamalar geliştirmiştir. Bunlardan biri, fabrika yerleşkesine yerleştirilen ve şehir merkezine göre daha uygun fiyatlarla hizmet veren kasap ve manav dükkanlarıdır. Bu uygulama, işçilerin gıda ihtiyaçlarını daha kolay ve ekonomik bir şekilde karşılamalarına olanak tanımıştır. Ayrıca, ekmek, süt ve yaz aylarında buz dağıtım hizmetleri de işçilerin günlük yaşamlarını kolaylaştıran diğer bir uygulamadır. Bu tür hizmetler, Cumhuriyet'in kırsal kesimde yaygınlaştırmaya çalıştığı modern yaşam biçiminin kentlerde de uygulandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Asgar ve Tuna, 2018: 168).

Kayseri Sümer Bez Fabrikası'nın Kurulması ve Bölgesel Etkileri

1932 yılında, Türkiye'nin ilk sanayileşme hamlesi olan BBYSP kapsamında kurulması planlanan fabrikaların yer seçimi ve inşaat hazırlıkları için Sovyetler Birliği'nden bir uzman heyet Türkiye'ye gelmiştir. Heyete başkanlık eden Profesör Orlof, aynı zamanda fabrikaların projelerini hazırlayan Sovyet planlama kuruluşunun yöneticisidir (*Milliyet*, 1932: 2337). Sovyet uzmanlarından oluşan heyet, Türk mühendislerle birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda, ülke ekonomisine katkı sağlayacak pamuklu dokuma fabrikalarının kurulmasına karar verilmiştir. Kayseri ve Nazilli'de kurulması planlanan iki fabrikanın yerleri belirlenirken, üçüncü fabrikanın konumu için çalışmalar devam etmiştir (*Cumhuriyet*, 1932: 3020).

Kayseri Bez Fabrikası'nın yer seçimi doğal kaynaklara erişim, bölgenin coğrafi ve ekonomik özellikleri ile sosyal yapısı gibi çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Fabrikanın enerji ihtiyacını karşılayabilecek su kaynağı ve elektrik altyapısının varlığı, inşaat malzemesi olarak yerel taşın kullanılabilme potansiyeli gibi faktörler, Kayseri'nin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, bölgede mevcut olan geleneksel dokumacılık tecrübesi, nitelikli işgücü temini açısından avantaj sağlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009; Semiz ve Toplu, 2019: 37).

Yer tespiti için gerekli tüm tetkikler yapıldıktan sonra, 20 Mayıs 1934 yılında Kayseri'de temelleri atılan Kayseri Bez Fabrikası, Türk-Sovyet iş birliğinin

somut bir örneği olarak inşa edilmiştir. Fabrikanın yıllık 30 milyon metre kumaş üretim kapasitesiyle yaklaşık 25 bin balya pamuk işleyerek ülke ekonomisine önemli katkılar sağlaması hedeflenmiştir (*Cumhuriyet*, 1934b: 3605). Ayrıca fabrika, binlerce kişiye istihdam imkânı sağlamıştır. Ülkede yetişen uzman işçi ihtiyacını karşılamak amacıyla fabrika bünyesinde bir dokuma okulu da kurulmuştur. Sovyet bir mimar olan Ivan Sergeyeviç Nikolayev tarafından tasarlanan fabrikanın inşaatı ise Türk bir müteahhit olan Abdurrahman Naci Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (*Cumhuriyet*, 13 1935e: 4070).

1934 yılında, Türkiye'nin sanayileşme hamlelerinden biri olarak inşa edilen Kayseri Bez Fabrikası'nın temel atma töreni, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. İnönü, törende yaptığı konuşmada fabrikanın ülke ekonomisine sağlayacağı katkılara, Sovyetler Birliği ile yürütülen iş birliğine ve Türkiye'nin sanayileşme hedeflerine vurgu yapmıştır. Bu tören, yalnızca iç politikada değil, uluslararası kamuoyunda da dikkat çekmiş ve Türkiye'nin sanayi alanındaki potansiyelini ortaya koymuştur (*Cumhuriyet*, 1934b, Sayı No: 3605).

20 Mayıs 1934'te temeli atılan Kayseri Kombinası, hızlı bir inşaat süreci sonucu 1 Temmuz 1935'te tamamlanmış ve 15 Eylül 1935'te faaliyete geçmiştir. Büyük bir coşkuyla karşılanan açılış törenine hem yerli hem de yabancı davetliler katılmıştır (*Cumhuriyet*, 1935d: 4069). Törende, pamuklu dokuma sektörünün Türkiye ekonomisi için taşıdığı değer üzerinde durulmuştur. Dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından yapılan konuşmada, pamuklu dokuma sektöründe yaşanan gelişmelere rağmen, ülkenin tüm pamuklu ihtiyacını karşılamak için daha fazla fabrikanın kurulması gerektiğini ifade ederek, bu alandaki çalışmaların devam edeceğini müjdelemiştir (*Ulus*, 1935: 5080).

Kayseri Kombinasının açılışı vesilesiyle Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vekili Krestinski, Atatürk liderliğinde siyasi bağımsızlığını kazanan Türkiye'nin ekonomik alanda da büyük adımlar attığını vurgulayarak, kurulan her fabrikanın Türkiye'nin ekonomik gücünü ve siyasi etkinliğini artıracığını belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 1935g: 4075).

Hükümetin Kayseri'ye yönelik yatırımları, şehrin fiziksel dönüşümüne de önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Özellikle uçak ve dokuma fabrikalarının kurulmasıyla başlayan sanayileşme süreci, şehir planlamasına yönelik yeni bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, eski ve düzensiz yapıların

yıkılarak yerlerine modern yapılar inşa edilmesi, cadde ve meydanların genişletilmesi ve yeşil alanların oluşturulması gibi kentsel dönüşüm projeleri hayata geçirilmiştir. Bu sayede Kayseri, çağdaş bir şehir görünümü kazanmıştır (*Cumhuriyet*, 1935c: 4066; 1935e: 4070; 1935f: 4071).

Türkiye'nin devlet eliyle sanayileşme ve modernleşme hamlesinin önemli bir ürünü olarak ülkenin en büyük pamuklu bez fabrikası olma özelliği taşıyan tesis, açıldığı yıl deneme üretimi yapmasının ardından 1936'da tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır. Ürettiği ürünlerin yüksek kalitesiyle öne çıkmış ve yabancı üreticilerle rekabet edebilecek seviyeye ulaşmıştır (Kansu, 1965: 40). Kayseri Fabrikası, işçilere yönelik eğitim faaliyetlerine yönelmiş ve fabrika bünyesindeki okulda öğrenciler, teorik bilgilere ek olarak ustaların gözetiminde pratik yapma imkânı bulmuşlardır. Bu sayede hem teorik bilgiye hem de pratik deneyime sahip nitelikli işçiler yetiştirilmiştir. Fabrika, ilk olarak şerting, dril ve karamandol gibi kumaş türleri üretmiştir. Kaput bezi ve desenli basma gibi farklı ürünlere de yer vererek ürün çeşitliliğini artırmış ve tüketicilerden olumlu geri bildirimler almıştır (*Cumhuriyet*, 1935a: 4237).

Aydın Nazilli Bez Fabrikası'nın Kurulması ve Bölgesel Etkileri

Nazilli'nin, Türkiye'nin ilk modern tekstil tesislerinden biri olarak seçilmesinde, bölgenin sahip olduğu üretim faktörlerinin optimal bir şekilde bir araya gelmesi etkili olmuştur. Bölgeye ulaşım imkânları, hammadde temini ve nitelikli işgücü gibi faktörlerin yanı sıra, Osmanlı dönemi boyunca gelişen pamuk üretimi ve Cumhuriyet döneminde yapılan tarımsal ıslah çalışmaları, Nazilli'yi tekstil sanayii için cazip bir merkez haline getirmiştir (Doğan vd., 2011: 187).

Nazilli Fabrikası için gerekli olan makine ve ekipmanların temini konusunda, Sümerbank daha önceki başarılı deneyimi olan Sovyetler Birliği ile iş birliği yapma kararı almıştır. Bu karar, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde teknolojik bağımlılığı azaltma ve yerli üretimi teşvik etme hedefleri doğrultusunda alınmıştır (*Son Posta*, 1936: 2196). Fabrikanın inşaat projesi, Sovyetler Birliği'nde faaliyet gösteren Türk mühendisler tarafından Türkstroy bünyesinde hazırlanmıştır. Bu durum hem teknik bilgi transferine hem de iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır (*Yeni Asır*, 1937: 9455).

Nazilli fabrikasının inşaatı için 1934 yılında başlayan hazırlık çalışmaları, 1935 yılında uzman bir heyetin bölgeye gelmesiyle somutlaşmıştır. Heyet belediyenin tahsis ettiği araziye satın almış ve fabrikanın kurulması için uygun

bir zemin hazırlanmıştır (*Cumhuriyet*, 1936b: 4278). Nazilli Fabrikası'nın inşası 27 Haziran 1935 tarihinde yapılan ihale ile başlamıştır (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024b). Fabrikanın temeli ise 23 Ağustos 1935'te Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın katılımıyla düzenlenen görkemli bir törenle atılmıştır. Sümerbank'ın büyük yatırımları arasında önemli bir yeri olan fabrikanın birinci etabı, 1935 yılının sonunda tamamlanmıştır (*Son Posta*, 1935: 1812).

1936 yılında montaj çalışmalarına başlanan Nazilli Fabrikası'nın, 1937 yılının ortalarında üretime geçmesi planlanmıştır. Fabrikanın işleyişi için altyapı çalışmalarında da önemli adımlar atılmış, 3 kilometre uzunluğunda bir demiryolu hattı inşa edilmiştir (Erturun, 2024: 1555). Demiryolu inşaatı için gerekli malzemeler Almanya'dan temin edilmiştir (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024d). Bu demiryolu hattı, hammadde girişleri ve mamul madde çıkışları açısından fabrikanın lojistik etkinliğini önemli ölçüde artırmıştır. Ayrıca, kent merkezinde ikamet eden işçilerin fabrikaya ulaşımını sağlamak amacıyla hayata geçirilen ve "Gıdı Gıdı" olarak anılan banliyö tren seferleri, çalışanlara ücretsiz ulaşım imkânı sunarak ulaşım altyapısının sosyal boyutunu da ortaya koymuştur. Bu tür fiziksel altyapı düzenlemeleri ve sunulan sosyal olanaklar, işçi sınıfının şekillenmesinde ve kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır (Aykaç, 2021: 98-99).

Nazilli Fabrikası, şehrin güneyinde, Menderes Nehri'ne yaklaşık 1,5 kilometre mesafede yer alan aşağı Nazilli semtinde konumlandırılmıştır. Fabrikanın su ihtiyacı, bölgede açılan artezyen kuyuları sayesinde karşılanmıştır (*Cumhuriyet*, 1936b: 4278). 1937 yılının Eylül ayına gelindiğinde inşaat çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış olup, açılış tarihine yetişebilmek için kalan işler yoğun bir tempoyla sürdürülmüştür (*Tan*, 1937b: 732). Atatürk, 8 Ekim 1937 tarihinde Ankara'dan trenle hareket ederek, Ege Bölgesi'nde gerçekleştirilecek olan askeri manevraları incelemek ve yeni tamamlanan Nazilli Fabrikası'nın açılış törenine katılmak üzere yola çıkmıştır (*Akşam*, 1937: 6819). Açılışta kendisine Başbakan İsmet İnönü ve diğer devlet adamları eşlik etmiştir. Halkın coşkulu katılımıyla gerçekleşen tören, devletin ve milletin ortak bir amacı olan sanayileşme hedeflerine ulaşma yönündeki kararlılığını ortaya koymuştur (*Anadolu*, 1967: 7327).

Nazilli Fabrikası, 9 Ekim 1937 tarihinde Atatürk tarafından altın bir anahtar ile resmen hizmete açılmıştır (*Ulus*, 1937b: 5821). Fabrikada yalnızca üretim faaliyetleri değil, aynı zamanda işçilerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çeşitli birimler de yer almıştır. Bu kapsamda hastane, lojman, kantin

ve spor tesisleri gibi yapılar, işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek ve kuruma bağlılıklarını artırmak amacıyla inşa edilmiştir. Sovyetler Birliği ile yapılan iş birliği sayesinde modern makine ve teçhizatla donatılan fabrika, kısa sürede önemli bir üretim kapasitesine ulaşmıştır (*Son Posta*, 1937b: 2585). Nazilli Fabrikası, 9 Ekim 1937 tarihli açılışının ardından deneme üretimine geçmiş, 1 Ocak 1938 tarihinden itibaren ise esas üretimine başlamıştır. Kısa sürede iplik, bez, basma, pazen gibi çeşitli tekstil ürünleriyle pazarda yerini almıştır. Ürünlerin yüksek kalitesi ve çeşitliliği, tüketiciler tarafından beğeniyle karşılanmıştır (Sümer, 1970).

Konya Ereğli Bez Fabrikası'nın Kurulması ve Bölgesel Etkileri

Birinci Sanayi Planı kapsamında Ereğli'de kurulması planlanan pamuklu dokuma fabrikası için 1934 yılında yer seçimi ve enerji ihtiyacına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar neticesinde, bölgedeki su kaynakları arasında İvriz Çayı'nın fabrikanın enerji ihtiyacını karşılayabileceği en uygun kaynak olduğu belirlenmiştir (*Cumhuriyet*, 1934a, Sayı No: 5007).

Yapılan hidrolik incelemeler sonucunda, İvriz Çayı'nın su potansiyelinin 1600 beygir gücünde (1200 kW) elektrik enerjisi üretimine yeteceği belirlenmiştir. Bu durum, fabrikanın enerji ihtiyacının yerel kaynaklardan karşılanabileceği anlamına gelmekte olup, projenin ekonomik sürdürülebilirliği açısından önemli bir avantaj sağlamıştır (*Cumhuriyet*, 1935b: 3940). Ayrıca, Ereğli'nin demiryolu ağına bağlı olması ve nüfus yoğunluğunun yüksek olması gibi coğrafi ve demografik faktörler de fabrikanın buraya yerleştirilmesinde etkili olmuştur (*Cumhuriyet*, 1934c: 3782). Ereğli'de kurulmasına karar verilen pamuklu dokuma fabrikasının temeli, 20 Kasım 1934 tarihinde dönemin başbakanı İsmet İnönü ve önde gelen devlet adamlarının katılımıyla atılmıştır (*Milliyet*, 1934: 3156). Modern makine parkuru ve nitelikli işgücü ile donatılacak olan fabrikanın hem iç pazarda hem de ihracatta önemli bir rol oynaması hedeflenmiştir (*Haber*, 1934: 923). Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle fabrikanın tamamlanması ve üretime başlaması gecikmiş, fabrika ancak 1943 yılında faaliyete geçebilmiştir (Toprak, 1988).

Ereğli Fabrikası'nın üretim sürecinde buhar ve su gücünün birlikte kullanılması planlanmış, bu sayede enerji kesintilerinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Özellikle, İvriz Çayı'ndan elde edilen su gücünün hidroelektrik enerjiye dönüştürülmesi, fabrikanın enerji maliyetlerini düşürerek üretim verimliliğini artırmıştır (*Cumhuriyet*, 1936a: 4193). Almanya'dan getirilen modern makine ve teçhizatla donatılan fabrika iç pazarda ve ihracatta

önemli bir rol üstlenmiştir (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024c; 2024e; 2024f). Fabrikanın demiryolu ağına bağlanması ve çalışanları için inşa edilen modern konutlar, fabrikanın hem lojistik hem de sosyal açıdan güçlü bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır (Sümer, 1970).

1934 yılında temeli atılan Ereğli Fabrikası'nın açılışı, 4 Nisan 1937'de büyük bir törenle gerçekleştirilmiştir. Bu törene, dönemin Başbakanı İsmet İnönü başta olmak üzere birçok devlet adamı ve yabancı misafir katılmıştır (*Son Posta*, 1937a: 2393). Açılış töreni, sadece bir fabrikanın devreye girmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ulaşma çabalarının somut bir göstergesi olarak da görülmektedir. Tören, devlet-millet iş birliğinin önemini vurgulayarak, Türkiye'nin kalkınma sürecindeki birlikteliği simgelemektedir (*Ulus*, 1937a: 5632). Ereğli Fabrikası, Sümerbank tarafından kurulan orta ölçekli bir tekstil üretim tesisiydi. İnce dokumalı kumaş üretiminde uzmanlaşan fabrika, kurulduğunda oldukça modern bir makine parkına sahipti. 16.500 iş ile 300 adet ip eğirme tezgâhına sahipti (*Cumhuriyet*, 1937a: 4630). Canfes, salaşpur, nansuk gibi çeşitli kumaş türleri üreten fabrika, iplikhane, boyahane ve diğer üretim birimleriyle bütünleşmiş bir yapıya sahipti (*Cumhuriyet*, 1937b: 4631).

Yöntem

Çalışmada Sümerbank'ın bizzat kurduğu tesisler ve tesis kuruluşu ile faaliyetleri 1934-1939 yılları arasında olan tesisler örnek olarak alınmış, örnekler üzerinden kuruluş amaçları, üretim faaliyetleri, istihdam oranları, sosyal yapı ve sosyal yaşam şeklinde kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlere dayanarak sanayileşmenin devlet eliyle yönetimini en iyi şekilde örnekleyen üç fabrika seçilmiştir. Bunlar; Kayseri Bez Fabrikası, Aydın-Nazilli Bez Fabrikası ve Konya-Ereğli Bez Fabrikasıdır. Bakırköy Dokuma Fabrikası Osmanlı'dan kalma bir işletme olduğundan ve Sümerbank tarafından kurulmadığından örnekleme dâhil edilmemiştir. Çalışmada seçilen bu üç tekstil fabrikasının karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yöntemin kullanılmasının temel nedenleri; farklılıkların ve benzerliklerin ortaya konulması, tarihsel ve sosyal bağlamın daha iyi anlaşılması, çok yönlü analiz imkânı, kriterlerin sistematik olarak incelenmesidir (Aydın ve Hanağası, 2017: 59). Veriler, arşiv belgeleri, gazete haberleri ve literatür taraması gibi ikincil kaynaklardan elde edilmiştir.

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Fabrikaların Kuruluş Amaçlarının Analizi

Kayseri, Nazilli ve Ereğli tekstil fabrikaları, erken sanayileşme döneminde devletin ekonomik kalkınma ve sosyal modernleşme politikalarını

gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Fabrikaların her biri, belirli coğrafi ve ekonomik ihtiyaçlara cevap vermek üzere farklı hedeflerle tasarlanmıştır. Bu tasarıya istinaden fabrikaların kuruluş amaçları Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6. Fabrikaların kuruluş amaçları

Fabrika Adı	Kuruluş Amaçları	Ortak Amaçlar
Kayseri Bez Fabrikası	Ekonomik Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Modernleşme ve İşgücü Eğitimi.	Sanayileşme, İstihdam, Bölgesel Kalkınma, İthalatı Azaltma.
Konya-Ereğli Bez Fabrikası	Ekonomik Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, İstihdamın artırılması, Kırsaldan Şehre Göçün Engellenmesi.	
Aydın-Nazilli Bez Fabrikası	Ekonomik Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, İhracat Odaklı Üretim, Modern Sanayi Tesisi, Kadın İstihdamı Oluşturma.	

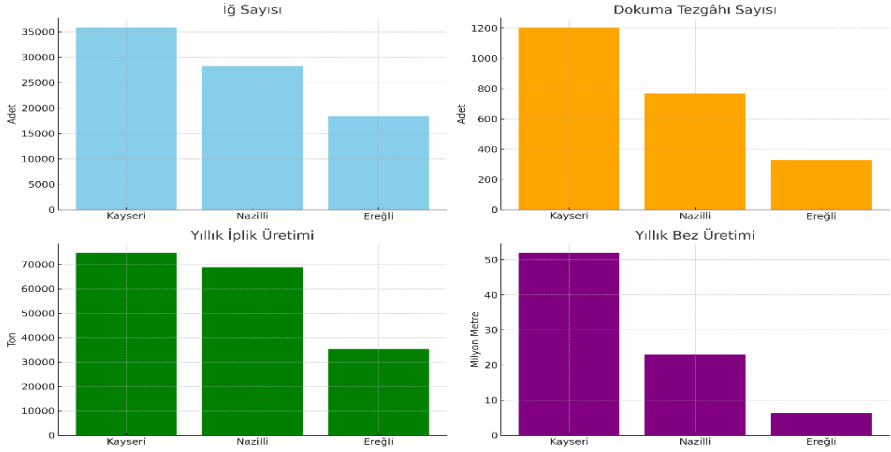
Not: Literatüre dayalı olarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’dan hareketle fabrikaların kuruluş amaçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; Kayseri, Ereğli ve Nazilli tekstil fabrikalarının kuruluş amaçları, Cumhuriyet’in erken dönem kalkınma politikalarının bölgesel ihtiyaçlara göre şekillendiğini göstermektedir. Kayseri Fabrikası, yüksek üretim kapasitesi ve geniş ölçekli sanayi yapısıyla ülkenin pamuklu dokuma ihtiyacını karşılayarak ekonomik bağımsızlık sağlamayı ve İç Anadolu Bölgesi’ni sanayi merkezi haline getirmeyi amaçlamıştır. Ereğli Fabrikası, daha küçük ölçekli bir model olarak, bölgesel sanayileşmeyi desteklemek, yerel halk için istihdam yaratmak ve tarım ile sanayiye entegre etmek hedeflenmiştir. Nazilli Fabrikası ise sosyal modernleşmeyi merkeze almış, işçi hakları, kadın istihdamı ve sosyal refahı artırmayı hedefleyen bir örnek fabrika olarak planlanmıştır. Her üç fabrika, bölgesel kalkınma, ekonomik büyüme ve modernleşme hedeflerine hizmet ederken, Kayseri ekonomik üretimde, Ereğli yerel entegrasyonda, Nazilli ise sosyal dönüşümde ön plana çıkmıştır. Bu farklılaşmalar, Cumhuriyet’in sanayileşme politikalarının çok yönlü ve stratejik bir anlayışla yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Fabrikaların Üretim Faaliyetlerinin Analizi

Türkiye’de 1930 yılında, yıllık bazda 32 bin ton pamuk üretilabiliyordu. 16 milyon metre kapasiteye sahip dokuma tesislerinde ise yalnızca 9 milyon 500 bin metre kumaş üretilmekteydi. 1935 yılında faaliyete geçen

Kayseri Bez Fabrikası, 35.880 iğ ve 1.205 dokuma tezgâhıyla yılda 74.700 ton iplik ve 51 milyon 919 bin metre bez üretim kapasitesine sahipti (Semiz ve Toplu, 2019: 46).

Not: Literatüre dayalı olarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’den hareketle fabrikaların üretim faaliyetleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; Kayseri Fabrikası iplik ve dokuma üretim kapasitesi açısından diğer iki tesise göre daha yüksek kapasiteye sahiptir. Nazilli Fabrikası özellikle dokuma kapasitesinde Kayseri’ye göre geride kalsa da iplik üretiminde yüksek bir seviyededir. Ereğli Bez Fabrikası’nın iplik ve dokuma üretim kapasitesinin diğer iki tesise göre daha düşük olduğu görülmektedir. İğ ve tezgâh sayısı diğer fabrikalara kıyasla daha azdır. Bu durum, Cumhuriyet’in erken döneminde sanayi planıyla kurulan tesislerin bölgesel özellikleri dikkate alınarak, etkin ölçeğe ve uygun teknolojilere göre kurulması ile yakından ilgilidir. Sanayi planıyla kurulan bu tesislerin bölgesel kalkınma farklılıklarının görece giderilmesinde ve kişisel gelir dağılımının iyileştirmesinde de önemli işlevleri olduğunu belirtmek gerekir.

Fabrikaların İstihdam Oranları Analizi

Sümerbank Kanunu, insan sermayesinin önemini vurgulayarak Sümerbank’a yurt dışına öğrenci gönderme ve yetişen uzmanları fabrikalarda istihdam etme yetkisi vermiştir. Fabrikalarda çalıştırılacak mühendis ve uzman yetiştirmek amacıyla yurt dışına öğrenciler gönderilmiş, eğitim süreçleri ve stajları yakından takip edilmiştir. Sümerbank, bu politikasıyla kendi insan kaynağını güçlendirmiş ve ülkenin genel insan kaynakları gelişimine

de katkıda bulunmuştur (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024a). Tablo 7’de ilgili fabrikaların 1939 yılı itibarıyla istihdam ettiği işçi sayıları gösterilmektedir.

Tablo 7. 1939 yılı itibarıyla tekstil fabrikalarında çalışan işçi sayısı

Fabrika	İşçi Sayısı
Kayseri Bez Fabrikası	2.632
Aydın-Nazilli Bez Fabrikası	2.226
Konya-Ereğli Bez Fabrikası	1.174

Kaynak: (Aytemur, 2010).

Tablo 7’den hareketle fabrikaların istihdam oranları karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; işçi sayıları, Kayseri, Nazilli ve Ereğli fabrikalarının istihdam yoluyla bölgesel kalkınmadaki rollerini açıkça ortaya koymaktadır. Kayseri Fabrikası, 2.632 işçiyle en yüksek istihdamı sağlayarak, geniş ölçekli üretim kapasitesine uygun bir şekilde bölgesel ekonomi için en büyük katkıyı sunmuştur. Nazilli Fabrikası, 2.226 işçiyle sosyal modernleşme hedeflerini desteklerken, aynı zamanda işçi refahını ve kadın istihdamını artırma gibi özgün amaçlarıyla dikkat çekmiştir. Ereğli Fabrikası, daha küçük ölçekli yapısıyla 1.174 işçi istihdam ederek, bölgesel kalkınmayı desteklemiş ve yerel ekonomiye önemli bir dinamizm kazandırmıştır.

Fabrikaların Sosyal Yapı Analizi

Sanayi toplumuna geçiş sürecinde, tarım ekonomisinden gelen işgücü için fabrika disiplini ve düzenli mesai saatlerine uyum sağlamak kolay olmamıştır. Bu durum, üretim biçimlerinin farklılığı ve sosyal alışkanlıkların değişim sürecine girmesiyle ilgilidir. Dönemin koşullarında bu tür zorluklar oldukça anlaşıldı. Bu nedenle bazı işçiler, dönem dönem işten ayrılma ya da devamsızlık gibi davranışlar sergileyebilmiştir. Buna karşılık, fabrikalar işgücünün sürekliliğini sağlamak ve işçilerin sosyal yaşamlarını desteklemek amacıyla çeşitli yapısal ve sosyal düzenlemelere yönelmişlerdir (Yülek ve Gür, 2022: 405). Bu bağlamda fabrikaların barınma ve sağlık yapılarına yönelik bilgiler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Fabrikaların barınma ve sağlık Yapıları

Fabrika Adı	Barınma Yapıları	Sağlık Yapıları
Kayseri Bez Fabrikası	Kapasiteli Lojman (işçi ve ustabaşları için),	Revir, Dış Kliniği, Doğumhane (ücretsiz tedavi), Banyo, Duş.

Konya-Ereğli Bez Fabrikası	Modern Evler (İşçi ve Memurlar için),	Hastane (ameliyathane)
Aydın-Nazilli Bez Fabrikası	Modern Lojman (İşçi ve Memurlar için),	Hastane (ameliyathane, eczane, laboratuvar,)

Kaynak: Doğan vd. (2011), Bigat (2017), Eren (2019) ve Semiz ve Toplu (2019).

Tablo 8’den hareketle fabrikaların barınma ve sağlık yapıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; Kayseri, Ereğli ve Nazilli bez fabrikalarında geliştirilen sosyal yapılar çalışan refahını sağlama amacıyla ortak bir çizgiye sahiptir. Ancak, bu yapılar arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Kayseri ve Ereğli fabrikalarında modern lojmanlar sunulurken, Nazilli fabrikasında bu olanaklar daha ileri bir seviyeye taşınarak, lojmanların modernleştirilmesi ve sosyal dayanışma alanlarının entegrasyonu sağlanmıştır. Kayseri fabrikası, temel revir hizmetleri ile çalışanların sağlık ihtiyaçlarını karşılarken, Ereğli ve Nazilli fabrikalarında bu hizmetler hastane düzeyine çıkartılmış, hatta ameliyathane, laboratuvar ve eczane gibi ileri sağlık altyapıları eklenmiştir. Bu farklılıklar, fabrikaların bulunduğu bölgelerin şartları, dönemin kaynakları ve yerel önceliklere bağlı olarak şekillenmiştir.

Türkiye’nin sanayileşme sürecinde, özellikle devlet eliyle gerçekleştirilen bu projelerde, çalışanların barınma, sağlık ve hijyen gibi temel ihtiyaçlarının öncelikli olarak ele alınması, sosyal refah düzeyini yüksek tutma amacını gütmüştür. Bu durum, Batı’daki sanayi devriminin erken döneminde gözlemlenen sağlıksız çalışma ve barınma koşullarına karşın, Cumhuriyet’in sanayileşme deneyiminin daha insancıl ve sosyal olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu yapılar, devlet, işveren ve çalışan üçgenindeki ilişkilerin modernleştirilmesi çabasını yansıtmaktadır. Çalışanların üretim sürecine fiziksel ve psikolojik olarak daha iyi şartlarda katılmalarını sağlayan bu uygulamalar, özellikle endüstriyel kalkınma tarihine ışık tutacak niteliktedir. İşletme ve yönetim tarihi perspektifinde sosyal altyapı projeleri, ekonomik verimlilik ve toplumsal kalkınma arasındaki dengenin nasıl kurulmaya çalışıldığının çarpıcı bir örneğidir.

Fabrikaların Sosyal Yaşam Analizi

Yeni kurulan fabrikaların sunduğu sosyal olanaklar oldukça gelişmiş ve modern bir nitelik taşımaya devam ediyordu. Bu fabrikalar, yalnızca üretim süreçlerini değil, çalışanlar üzerinden sosyalleşme, formel ve enformel eğitim katkısı, kişisel gelişim sağlama, moral ve motivasyon gibi üretim dışı

unsurlarını içeren çok yönlü bir yelpaze olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla, söz konusu fabrikalar yalnızca ekonomik birer yapı değil, aynı zamanda toplumsal organizasyonların bir parçasıydı (Arıtan ve Sayar, 2009). Bunun ötesinde fabrikalarda, Türk kültürünün inşasını hedeflediği modern, iyi eğitilmiş, kültürlü, donanım sahibi, olgun ve zengin kişilik tipolojisinin şekillenmesine yönelik birer model çalışması uygulandı. Bu durum, geliştirilen politikaların kamusal alanda uygulanması sosyal modernleşmenin temel dinamiklerinden biri olmayı başardığını gösteren dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir (Yülek ve Gür, 2022: 406). Bu bağlamda fabrikaların sosyal yaşam alanları ve alan aktiviteleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Fabrikaların sosyal yaşam alanları ve aktiviteleri

Fabrika Adı	Sosyal Yaşam Alanları	Alan Aktiviteleri
Kayseri Bez Fabrikası	Eğitsel Okul ve Sanat Enstitüsü	Okuma Yazma ve Meslek edindirme kursu
	Kütüphane	Çalışmaya başlayacak olanlara ve/veya çalışanlara Eğitim Materyali ihtiyaçlarını karşılamaları, Kişisel Gelişim katkısı
	Spor Alanları	Futbol, Boks, Güreş, Jimnastik, Tenis, Eskrim, Yüzme, Binicilik, Engelli Koşu, Gülle, Disk, Cirit, Tekerekli Paten
	Sinema Salonu	Filmle Eğitim ve Öğretim
	Tiyatro Salonu	Tiyatro Oyunu yazma ve oyunculuk yapma
	Müzik Odaları	Müzik enstrümanı çalmayı öğrenme
Konya Ereğli Bez Fabrikası	İlkokul ve Mesleki Eğitim Enstitüsü	Çalışanların çocuklarına eğitim verilmesi ve çalışmaya yeni başlayacaklara iş başı eğitimi
	Kütüphane	Çalışmaya başlayacak olanlara ve/veya çalışanlara Eğitim Materyali ihtiyaçlarını karşılamaları, Kişisel gelişim katkısı
	Spor Alanları	Futbol, Voleybol, Tenis, Bisiklet, Atletizm
	Sinema Salonu ve Kantin	Filmle Eğitim ve Öğretim, Boş zamanlarda çalışanlara yiyecek içecek temini
	Tiyatro ve Opera Salonu	Tiyatro Oyunu yazma ve oyunculuk yapma, Opera eğitimi alma ve gösteriler yapma
	Müzik Odaları	Müzik enstrümanı çalmayı öğrenme
Aydın Nazilli Bez Fabrikası	İlkokul ve Mesleki Eğitim Enstitüsü	Çalışanların çocuklarına eğitim verilmesi ve çalışmaya yeni başlayacaklara iş başı eğitimi
	Spor Alanları	Futbol, basketbol, atletizm, voleybol, bisiklet, güreş, yüzme
	Genel Kütüphane Ve Çocuk Kütüphanesi	Genel kütüphane: Çalışmaya başlayacak olanlara ve çalışanlara Eğitim Materyali ihtiyaçlarını karşılamaları, Kişisel Gelişim. Çocuk Kütüphanesi: Çalışanların çocuklarına yönelik kitaplar okumaları, sınıflarına ait farklı yayınları okuma imkânı.
	Kreş – Çocuk Yuvası	Çalışan işçilerin çocuklarına bakmakta zorlandıkları zamanlarda 0-2, 2-4, 4-6 yaş grubu çocuklara bakım aldırma imkânı.
	Fırın	İşçinin talebi üzerine, işçi adına açılan karnelerle günlük ekmek ihtiyacının karşılanması ve gerekli bedelin maaşından kesilmesi.
	Vazife Evleri	İşçi ve Memur Ailelerinin başka şehirlerden gelen yakınlarının kaldığı evler.
	Ekonomi	İşçi ailelerinin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını temin için kurulan kooperatif görevi gören kuruluş.
	Hamam	Lojman ve modern ev yapılarında işçilerin banyo ihtiyaçları sebebiyle yapılmıştır.
	İşçi Bekar Pavyonu	Evli işçiler kadar bekar işçilerin de eğlence ve motivasyonu için yapılan bir girişim.
	Konser Alanı	Çalışanların eğlence ve motivasyonları adına tahsis edilmiş özel ve resmi konserler düzenlenen alan.

Kaynak: Doğan vd. (2011), Bigat (2017), Eren (2019), Semiz ve Toplu (2019), Dilek (2021), Yülek ve Gür (2022) ve Semiz ve Toplu (2023).

Tablo 9'dan hareketle bu üç fabrika, Cumhuriyet'in modernleşme ve toplumsal kalkınma hedeflerinin somut göstergeleridir. Kayseri Fabrikası, geniş kültürel ve sanatsal etkinlik yelpazesıyla ön plana çıkarken; Ereğli Fabrikası, temel eğitim ve kültürel faaliyetler açısından dengeli bir yapı sunmuştur. Nazilli Fabrikası ise çok yönlü sosyal, ekonomik ve kültürel

desteklerle diğer fabrikalardan görece ayrılmış ve bir sosyal yaşam kampüsü olmuştur. Bu fabrikalar, yalnızca üretim merkezi olarak değil, aynı zamanda modern bireylerin oluşumuna katkıda bulunan sosyal örgütler olarak işlev görmüştür.

Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminin devlet destekli sanayileşme politikaları, sadece ekonomik kalkınmayı sağlamakla kalmamış; toplumsal modernleşme, bireysel refahı artırma ve sosyal dayanışmayı güçlendirme amacıyla bütünleşmiş bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bağlamda Sümerbank tarafından kurulan tekstil fabrikaları, Cumhuriyet'in sanayileşme politikalarının somut örneklerini temsil etmektedir. Her üç fabrika da ekonomik kalkınma ve modernleşme hedeflerini destekleyen stratejik yatırımlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu fabrikalar, üstlendikleri roller ve bulundukları bölgelerdeki etkileri açısından farklı özellikler göstermiştir. Fabrikaların hem üretim kapasiteleri hem de toplumsal etkileri üzerinden yapılan karşılaştırma, devlet eliyle sanayileşme anlayışının çok boyutlu bir resmini ortaya koymaktadır.

Kayseri Fabrikası, 1935 yılında tamamlanarak Cumhuriyet'in sanayileşme vizyonunun ilk somut örneği olmuştur. Coğrafi olarak Anadolu'nun merkezi bir noktasında kurulması, fabrikanın stratejik önemini artırmıştır. Fabrika diğer fabrikalara kıyasla pamuklu dokuma üretiminde yüksek kapasitesiyle öncü olmuştur. Bunun yanı sıra, fabrikanın işçi eğitimine yönelik programlar ve sosyal tesisleri, modern bir çalışma ortamının oluşturulmasını sağlamış ve işçilerin refahını artırmıştır. Cumhuriyet'in sanayileşme sürecindeki başarılı girişimlerden biri olarak ekonomik kalkınmanın lokomotifi olmuştur.

Nazilli Fabrikası, 1937 yılında faaliyete geçmiş ve diğer Sümerbank fabrikalarına kıyasla sosyal ve kültürel alanda daha belirgin bir rol oynamıştır. Fabrika, sadece tekstil üretimi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgede modernleşme süreçlerini hızlandırmıştır. Fabrika bünyesindeki tiyatro, hastane, okul gibi sosyal tesisler, işçilerin ve ailelerinin yaşam standartlarını yükseltmiştir. İşçilerin temel ihtiyaçlarını karşılamanın ötesine geçerek, sosyal hayata aktif katılımlarını artırmış ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlamıştır.

Ereğli Fabrikası, 1937 yılında faaliyete geçerek bölgesel kalkınma hedeflerini desteklemiştir. Ereğli, geleneksel dokumacılık kültürü ve tarımsal hammaddeye yakınlığıyla stratejik bir konuma sahiptir. Ancak

Üretim kapasitesi açısından diğ er fabrikalarının gerisinde kalmıştır. Buna rağmen, fabrikanın bölgesel ekonomiyi canlandırıcı etkileri ve yerel halkın modern üretim süreçlerine entegrasyonu, Cumhuriyet'in bölgesel kalkınma politikalarının başarısını göstermektedir.

Yönetim bilimleri ve işletme tarihi perspektifinden bakıldığında, bu fabrikaların kamu sektörü odaklı işletme modellerinin en iyi örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Etkin planlama, denetim ve uygulama mekanizmaları hem ekonomik etkinliği hem de sosyal dayanışmayı bir arada güçlendirmiştir. Bu fabrikalar, sanayi ile sosyal refahın uyumlu bir bütün olarak tasarlandığı nadir örnekler arasında yer almakta ve devletin birey ile toplum arasındaki ilişkileri yeniden tanımlama çabasını somut bir şekilde yansıtmaktadır.

Diğ er taraftan bu fabrikaların yönetimi, genellikle devlet bürokrasisinden gelen deneyimli mühendis, iktisatçı veya işletmeci gibi teknik bilgiye sahip yöneticiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Fabrikaların yönetim modeli, her ne kadar merkezi planlama ve bürokratik bir yapı üzerine kurulmuş olup işçilerin katılımlarını teşvik etse de hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu durum, fabrikaların ekonomik hedeflere ulaşmasını sağlamış ve sosyal sorumluluk bilincini ön plana çıkarmıştır.

Nihayetinde Sümerbank tekstil fabrikalarının erken Cumhuriyet dönemi sanayileşmesindeki rolü, Türkiye'nin kalkınmacı devlet modelinin başarısını gözler önüne sermektedir. Bu fabrikalar, geçmişteki bir başarı hikayesi değil, kalkınma ve modernleşme politikaları için bugün dahi ilham verici bir modeldir. Sümerbank bez fabrikaları  rneği, sanayi yatırımlarının ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermekte ve kalkınma süreçlerinin çok boyutlu etkilerini anlamak için güçlü bir perspektif sunmaktadır.

Kaynakça

Ahmad F (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. ev. Y Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Akçakayalıoğlu C (1992). Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9(25), 37-66.

Akpolat Y (2010). Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Devrimini Anlamlandırma ya da Devrime İdeoloji Bulma abaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(44), 103-148.

Akşam (10/10/1937). Nazilli basma fabrikası d n Atatürk tarafından altın bir anahtarla açıldı. Sayı: 6819. Son erişim tarihi, 09/06/2024.

Anadolu (09/10/1937). Nazilli halkı büyük sevinç içindedir. Sayı: 7327. Son erişim tarihi, 11/06/2024.

Arbaç İ (2024). Türkiye’de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği’nden Alınan Kredi Ve Teknik Yardımların Katkıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (64), 58-71.

Aritan Ö ve Sayar Y (2009). İzmir Sümerbank basma sanayi yerleşkesi ve dönüşüm süreçleri. *Ege Mimarlık*, 3(70), 20-25.

Asgar A ve Tuna S (2018). Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Beslenme, Giyim, Kreş ve Okul Olanakları (1935-1950). *Atatürk Yolu Dergisi*, 16, 165-202.

Atay F R (1965). *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi* [Atatürk Özel Sayısı]. Ankara: Başnur Matbaası.

Aytemur J Ö (2010). *Türkiye’de yönetim düşüncesinin erken dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Aydın K ve Hanağası U B (2017). Sosyoloji ve siyasal araştırmalarda karşılaştırmalı yöntem. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 57-86.

Aykaç A (2021). *Devletin İşçisi Olmak: Nazilli Basma Fabrikası’nda İşçi Sınıfı Dinamikleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Bigat B (2017). Kuruluşu ve ilk yıllarında Nazilli Sümerbank basma fabrikası. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Boratav K (2006). *Türkiye’de Devletçilik (1929-1939)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Bulut M (2003). 1929 Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye’de devletçiliğe geçiş. *Bilgi*, (26), 77-101.

Burhan N (1989). Türkiye’de Devletçilik Üzerine Düşünceler (1923-1950). *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (32), 30-39.

Cumhuriyet (02/10/1932). “Rus heyeti ’nin bir kısmı İstanbul’a geldi”, Sayı, 3020. Son erişim tarihi, 11/06/2024.

Cumhuriyet (17/01/1934a). Sümerbank mühendisleri Konya ereğli’sinde. Sayı: 5007. Son erişim tarihi, 13/06/2024.

Cumhuriyet (21/05/1934b). İktisat savaşında yeni bir zafer. Sayı: 3605. Son erişim tarihi, 14/06/2024.

Cumhuriyet (24/11/1934c). Yerli fabrikalardan sonra un ve şeker gibi pamuklu da %100 Türkleşecek. Sayı: 3782. Son erişim tarihi, 15/06/2024.

Cumhuriyet (26/02/1935a). Kayseri bez fabrikası. Sayı: 4237. Son erişim tarihi, 15/06/2024.

Cumhuriyet (06/05/1935b). Ereğli fabrikası'nın bina kısmı bitti. Sayı: 3940. Son erişim tarihi, 15/06/2024.

Cumhuriyet (09/09/1935c). Kayseri'de bayındırlık işleri çok ilerledi. Sayı: 4066. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (12/09/1935d). Kayseri fabrikası'nın ekonomideki önemi. Sayı: 4069. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (13/09/1935e). Kayseri fabrikası'nın açılış merasimi. Sayı: 4070. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (14/09/1935f). Kayseri'de güzel bir eser meydana çıkarıldı. Sayı: 4071. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (18/09/1935g). Sovyet dış işleri komiserliğinin bir diyevi. Sayı: 4075. Son erişim tarihi, 19/06/2024.

Cumhuriyet (14/01/1936a). Ereğli dokuma fabrikası. Sayı: 4193. Son erişim tarihi, 20/06/2024.

Cumhuriyet (16/01/1936b). Nazilli fabrikasının inşaatı süratle ilerliyor. Sayı: 4278. Son erişim tarihi, 23/06/2024.

Cumhuriyet (05/04/1937a). Başvekilimiz ereğli fabrikasını da açtı. Sayı: 4630. Son erişim tarihi, 23/06/2024.

Cumhuriyet (06/04/1937b). Başvekilimizin beyanattı, ereğli bez fabrikası bir millet fabrikasıdır. Sayı: 4631. Son erişim tarihi, 26/06/2024.

Derin H (1940). *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024a). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 35, Dosya No: 26, Sıra No: 11. Son erişim tarihi, 18/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024b). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 56, Dosya No: 55, Sıra No: 18. Son erişim tarihi, 18/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024c). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 63, Dosya No: 25, Sıra No: 6. Son erişim tarihi, 19/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024d). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 59, Dosya No: 86, Sıra No: 11. Son erişim tarihi, 19/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024e). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 65, Dosya No: 31, Sıra No: 11. Son erişim tarihi, 21/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024f). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 67, Dosya No: 69, Sıra No: 8. Son erişim tarihi, 21/09/2024.

Dikmen N (2010). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 137-159.

Dilek D (2021). Sosyal Fabrikanın Çalışanları Üzerindeki Etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Doğan H vd. (2011). Çağdaş İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışı Ekseninde Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Örneği ve Cumhuriyet Kültürünün Yerleşmesindeki Rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 183-200.

Erdal İ (2023). İzmir İktisat Kongresi Sonrasında Kurulan Anonim Şirketlerin Finans Sorunları ve Kamu İktisadi Teşekkülünün Kuruluş Süreci: Sümerbank Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 22(35), 47-65.

Erdem E (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (48), 17-44.

Eren A (2019). Birinci sanayi planı kapsamında kurulan Sümerbank dokuma fabrikalarında sosyal ve kültürel uygulamalar (1935-1950). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Eroğlu H (1988). Atatürk ve Devletçilik. *Belleten*, 52(204), 833-848.

Eşiyok A (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(11), 86-131.

Erturun İ (2024). Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nı Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Okumak. *Çalışma ve Toplum*, 4(83), 1543-1584.

Ford R ve Yoho K (2020). The government's role in creating an innovation ecosystem: the Springfield armory as hub in the Connecticut river Valle. *Journal of Management History*, 557-579.

Goloğlu M (1972). *Devrimler ve Tepkileri*. Ankara: Başnur Matbaa.

Güçlü F (2015). *Yıkılan Bir Cumhuriyet Kurumu Sümerbank*. Ankara: Ürün Yayınları.

Güler H (2011). Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), 63-87.

Gür B (2006). Sanayi Planlarının Hazırlanmasında Temel Teşkil Eden Raporlar. *Öneri Dergisi*, 7(25), 209-219.

Gür B (2020). 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinin İstanbul'daki İzleri: Geçmişten Günümüze. İçinde: A Satın (der), *Haluk Hoca'nın İzinde Prof. Dr. Ahmet Haluk Dursun'a Armağan*, İstanbul: Yeditepe Yayınları. 193-242.

Haber (21/10/1934). Dokuma fabrikası'nın Konya ereğli'sinde temeli atıldı. Sayı: 923. Son erişim tarihi, 01/07/2024.

Hiç S (1994). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.

İnalcık H (2008). *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İnan A (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnce S vd. (2016). *Türkiye'nin tekstil sektörünü kuran Sümerbanklılar: bir okudular bin dokudular*. İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- İşmal Ö E (2023) Burslu Öğrencisinin Gözünden Sümerbank: Mustafa Kemal Atatürk'ün Büyük Eseri ve Mirası. *Yedi*, 15-30.
- Johnson C (1982). *MITI and the Japanese miracle: the growth of industrial policy, 1925-1975*. CA: Stanford University Press.
- Kalaycı İ (2009). Atatürk'ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar. *Maliye Dergisi*, (156), 152-176.
- Kandegir B (2023). Erken Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Düşüncesi ve Kadro Hareketi1. *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar*, 65.
- Kansu C A (1965). Halk Dokumacısı. *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi* (Atatürk Özel Sayısı). İstanbul: Başnur Matbaası.
- Kasalak K (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 65-79.
- Kazgan G (2021). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek Y ve Yentürk N (1997). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koç C (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk ekonomisinin oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 146-167.
- Kütükoğlu M S (2013). *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580- 1850*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Metin A ve Ünal S (2022). Yarı-Monarşiden Başkanlığa Türkiye'de Hükümet Sisteminin Evrimi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 17(38), 479-514.
- Milliyet* (13/08/1932). Sovyet mütehassıslar rıhtımında. Sayı: 2337. Son erişim tarihi, 03/07/2024.
- Milliyet* (21/11/1934). Başvekil ereğli'de ekonomik varlığını anlattı. Sayı: 3156. Son erişim tarihi, 03/07/2024.
- Mumcu A (1985). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde laiklik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 513-526.
- Maclean M vd. (2016). Conceptualizing historical organization studies. *Academy of Management Review*, 41(4), 609-632.
- Özder F (2017). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(60).

Özyurt H (1981). Atatürk dönemi, birinci ve ikinci beş yıllık sanayileşme planları ve Türk ekonomisindeki yapı değişikliğine etkileri (1933-1938). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (19), 119-148.

Polatoğlu M G (2017). İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942). *Atatürk Dergisi*, 6(1), 55-87.

Polatoğlu M G (2021). Türkiye'nin kalkınmasında Sümerbank ve etkinliği (1933-1987). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(104), 261-306.

Rowlinson M vd. (2014). Research strategies for organizational history: A dialogue between historical theory and organization theory. *Academy of Management Review*, 39(3), 250-274.

Quataert D (2020). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. Çev. T Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarıçoban G (2020). Atatürk döneminde 1923-1929 Türkiye ekonomisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 222-236.

Semiz Y ve Toplu G (2019). Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), 29-59.

Semiz Y ve Toplu G (2023). Sümerbank Ereğli Pamuklu Dokuma Fabrikası (1934-1997). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (57), 85-112.

Son Posta (24/08/1935). Türk sanayii genişliyor, dün bir fabrikanın daha temeli atıldı. Sayı: 1812. Son erişim tarihi, 06/07/2024.

Son Posta (11/09/1936). Nazilli'nin çehresi şimdiden değişti: mensucat fabrikası'nın makineleri geliyor. Sayı: 2196. Son erişim tarihi, 06/07/2024.

Son Posta (04/04/1937a). Başvekil mühim bir nutuk söyledi: ereğli mensucat fabrikası da bugün açılıyor. Sayı: 2393. Son erişim tarihi, 14/07/2024.

Son Posta (10/10/1937b). Nazilli fabrikası Atatürk'ün yüksek huzur ile dün açıldı. Sayı: 2585. Son erişim tarihi, 14/07/2024.

Sırma Ş (2022). Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin İşçileşme Üzerindeki Etkisi: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(30), 196-216.

Sümer N E (1970). *İstikbâlê Bakan Sümerbank*. Ankara: Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi.

Sümerbank Genel Müdürlüğü (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1933-1973*. Ankara: Tisa Matbaacılık ve Yayıncılık.

Sümerbank Komisyonu (1935). *Sümerbank 1934 Senesi İdare Meclisi Raporu ve Bilanço Murakıp Raporu Bilanço Kar ve Zarar Hesabı*. Ankara: Ulus Matbaası ve Yayıncılık.

- Şahinkaya S (2025). *Cumhuriyet iktisadında makas değişimi*. Telgrafhane Yayınları.
- Tan (04/04/1937a). Yedi büyük fabrika'nın temeli İnönü'nün uğurlu eliyle atıldı. Sayı: 703. Son erişim tarihi, 18/07/2024
- Tan (03/05/1937b). Nazilli fabrikasının inşaatı bitiyor. Sayı: 732. Son erişim tarihi, 18/07/2024.
- Tekeli İ ve İlkin S (2009). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- T C Resmî Gazete (11/06/1933a). Kanun No: 2262, Sayı: 2676. Son erişim tarihi, 05/07/2024.
- T C Resmî Gazete (11/07/1933b). Kanun No: 2262, Sayı: 2420. Son erişim tarihi, 05/07/2024.
- Toprak Z (1988). *Sümerbank*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Ulus (17/09/1935). Türk devletçiliğinin utkusu Kayseri kombinası dün büyük törenle açıldı. Sayı: 5080. Son erişim tarihi, 23/07/2024.
- Ulus (04/04/1937a). Ana endüstriye başladık: memleket müdafaası bugünden sonra daha emin temellere istinat etmiş olacaktır. Sayı: 5632. Son erişim tarihi, 23/07/2024.
- Ulus (10/10/1937b). Atatürk altın anahtarla fabrikayı bizzat açtılar. Sayı: 5821. Son erişim tarihi, 27/07/2024.
- Ünver S vd. (1964). *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi Atatürk Özel Sayısı* (Cilt 4). Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Varlı A (2012). Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: "Milli İktisat'tan Devletçiliğe". *Öneri Dergisi*, 10(37), 166-174.
- Yavuzçehre P S ve Çezik U K (2015). Sümerbank'tan Sümerpark'a: Alışveriş Merkezine Dönüşen Kamusal Alanlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 23-53.
- Yeni Asır (22/01/1937). Nazilli kombinasının inşaatı. Sayı: 945. Son erişim tarihi, 28/07/2024.
- Yıldırım N (2006). *Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları "İlk Hedef: Akdeniz'di İkinci Hedef: İktisat"*. Ankara: Platin Yayınları.
- Yurtoglu N (2017). Cumhuriyet döneminin öncü bir sanayi kuruluşu: İzmit selüloz ve kâğıt fabrikaları müessesesi (1936-1960). *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(60), 341-372.
- Yülek M ve Gür B (2022). State management of industrialization and social engineering in the early Turkish republic: the case of Sümerbank and its textile plants. *Journal of Management History*, 388-408.
- Zürcher E J (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Y Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.